

LLIÇÓ INAUGURAL

CURS 2003 / 2004

UNIVERSITAT D'ALACANT

3 d'octubre de 2003

Reflexions sobre la nova Geodemografia d'Espanya

Inmigració. Fecunditat. Envel·liment

VICENTE GOZÁLVEZ PÉREZ
Departament de Geografia Humana
Universitat d'Alacant

La responsabilitat d'impartir la lliçó inaugural del curs 2003-2004 en la Universitat d'Alacant, de la qual forme part des del 1981, m'ha provocat sentiments variats. A més de l'agraïment a l'autoritat acadèmica de la meua Facultat de Filosofia i Lletres, i, per descomptat, de la meua satisfacció personal, la inquietud central va ser elegir el tema que volia exposar, i sobretot transmetre'l de manera adequada. Així, vaig entendre que aquesta lliçó havia de conjugar la meua especialitat docent i investigadora, que és la geografia humana, amb continguts d'interès social per a l'auditori que assisteix a l'obertura d'aquest curs. Els canvis recents, profunds, que experimenta la població d'Espanya en les principals variables, sens dubte són un tema que desperta interès, i també preocupacions, al nostre país, atesos els seus impactes socials, econòmics i, per descomptat, demogràfics, tant actuals com per al futur. A més, aquests canvis i els seus impactes, amb algunes matisacions regionals, afecten el conjunt del continent europeu. En aquesta lliçó em detindré només en les tres variables esmentades en el títol, precedides d'una introducció, és a dir, els desequilibris creixents en la distribució geogràfica de la

població, la immigració internacional, el descens de la fecunditat i l'envel·liment demogràfic. Atès que les escales d'anàlisi geodemogràfica poden i deuen descendir al detall, com els barris, que són un instrument privilegiat per a les polítiques urbanes, o a segments demogràfics, com les poblacions escolars, aquesta lliçó inaugural presentarà dades més globals, generalment nacionals i provincials.

1. Creixents desequilibris en la distribució espacial de la població espanyola

El cens de població d'Espanya de l'1 de novembre del 2001 registra 40.847.371 habitants¹, que implica una notable millora en el creixement demogràfic nacional durant l'última dècada: si en l'intercensal 1981-1991 la població va créixer a raó de 0,31% anual, entre 1991 i 2001 ho ha fet un 0,50% anual. Tanmateix, la novetat d'aquest últim creixement és que s'ha produït quasi exclusivament amb la immigració internacional —d'estrangers i també d'espanyols retornats—, perquè aquesta

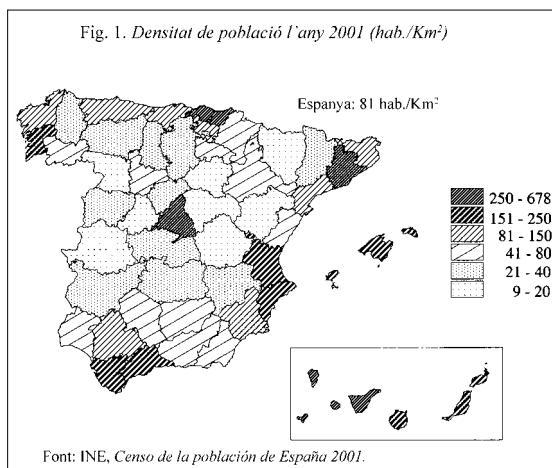
1. Les xifres del cens de població d'Espanya de l'1 de novembre del 2001 fan referència exclusivament a la població de dret o població que té fixada la seua residència habitual a Espanya; en aquest cens s'ha suprimit la població de fet que, juntament amb la de dret, també apareixia en els censos anteriors des de 1877. La població de fet és la que es troba a Espanya en la data censal, amb residència habitual o no. Les xifres de l'últim cens elaborat per l'Institut Nacional d'Estadística tenen caràcter exclusivament estadístic; l'INE les considera com les que tenen «condicions de millor aproximació possible a la població resident a Espanya en el moment a què fan referència» (INE, 2002, p. 7). Per això, les xifres del cens són les que l'INE utilitza per a les diferents elaboracions estadístiques —projeccions de població, enquestes per mostreig, càlcul d'indicadors estadístics en què intervinga la població, etc.—. Tanmateix, les xifres oficials de la població d'Espanya i de les diferents circumscripcions administratives són les de les revisions del padró d'habitants a data d'1 de gener de cada any; la formació i l'actualització d'aquestes correspon als ajuntaments, encara que amb la coordinació de l'INE; com a xifres oficials, les del padró a data d'1 de gener de cada any són les que s'utilitzen a l'efecte legal, amb funcions tan determinants com designar el nombre de regidors o obtenir la participació dels ajuntaments en els tributs recaptats per l'Estat, cosa que de vegades sembla que pot provocar discordances entre els ajuntaments i l'Institut Nacional d'Estadística, ja que els primers poden oferir xifres més altes.

representa el 85% dels quasi 2 milions d'habitants guanyats entre 1991 i 2001. En efecte, després del primer cens modern d'Espanya fet el 1857, els increments demogràfics intercensals sempre van traduir amb fidelitat les xifres del saldo natural —naixements menys defuncions—. Per contra, el saldo migratori internacional net dels intercensals sempre havia sigut negatiu fins a l'any 1991. Així, les dinàmiques naturals i migratòries d'Espanya han tingut comportaments oposats en cadascun dels dos últims decennis: el saldo natural va arribar a l'1,5 milions d'habitants durant 1981-1990, enfront dels només 300.000 en el període 1991-2000; en canvi, el saldo migratori net internacional va ser negatiu entre 1981 i 1990 (-275.630 habitants), mentre que suma 1,7 milions entre 1991 i l'any 2000.

La densitat demogràfica d'Espanya l'any 2001 —81 hab./km²— és molt baixa entre els països europeus occidentals, però hi ha forts contrastos geogràfics: Madrid i la major part de les províncies litorals tenen densitats molt superiors a la mitjana nacional, mentre que a l'interior de la península 19 províncies no arriben als 40 hab./km², de les quals 8 es troben entre 9 i 20 hab./km² (fig. 1). El buit demogràfic més accentuat forma una gran àrea quasi contínua al voltant de Madrid, atès que aquesta capital és el centre

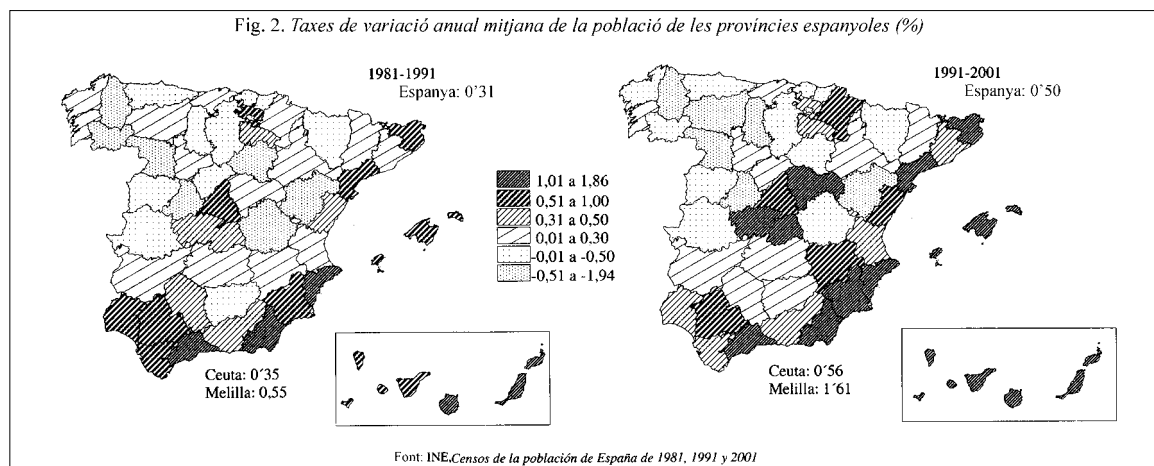
d'immigració més fort i persistent d'Espanya, encara que aquest «desert demogràfic» també va ser buidat per la immigració necessària per a industrialitzar el País Basc, Barcelona i València. Així, les 27 províncies de l'interior de la península —excepte Madrid— censen una part de la població nacional cada vegada més reduïda: 44% el 1900, 38% el 1960, 27,5% el 2001. Per contra, les majors densitats demogràfiques corresponen a les àrees més urbanitzades i de més antiga industrialització, sobretot les províncies de Madrid i Barcelona, on actualment es concentra més de la quarta part de la població espanyola. Les activitats turístiques litorals també han provocat fortes concentracions als arxipèlags i a part del litoral mediterrani -urbanització, indústria, agricultura intensiva-.

La dicotomia demogràfica entre el litoral i l'interior d'Espanya és un fet ja antic, però ha augmentat considerablement durant la segona meitat del segle XX, quan la franja litoral concentra proporcions creixents de la població d'Espanya, sobretot on una situació econòmica més favorable ha generat immigració. No obstant això, les províncies litorals també experimenten importants contrastos demogràfics entre els superpoblats municipis costaners, plans o piemonts, i els espais interiors, que n'accentuen la despoblació en benefici dels centres litorals molt pròxims. En aquestes comarques interiors, el desenvolupament econòmic sol ser insuficient o, fins i tot, inexistent i no és atès en les polítiques d'ordenació del territori (GOZÁLVEZ; PALAZÓN, 1993), encara que siguin benvingudes les molt tardanes polítiques europees a favor del món rural, del seu desenvolupament econòmic equilibrat i de la protecció dels seus valors culturals i paisatgístics, conjunt d'accions i polítiques que en l'última dècada coneixem com a «desenvolupament local» (GOZÁLVEZ, 2001a: 31-41).

Finalment, cal assenyalar que les xifres recollides en l'operació censal del 2001 estan contrastades amb els fitxers padronals de la mateixa data amb l'objectiu d'evitar tant les duplicitats residencials de la mateixa persona com les omissions de residents per no haver pogut ser contactats en la recollida censal (INE, 2002, p. 8). En aquest sentit, cal dir que els estrangers censats com a residents a Espanya a data d'1 de novembre del 2001 eren 1.572.017, dels quals 360.181 eren comunitaris. Per contra, segons el Ministeri de l'Interior, el nombre d'estrangers residents a Espanya a data de 31 de desembre del 2001 era d'1.109.060, dels quals 325.534 eren de la Unió Europea, és a dir, el cens de població ofereix importants diferències positives respecte de l'estadística del Ministeri de l'Interior: 34.647 estrangers més de la Unió Europea (+10,7%) i 428.310 més de la resta de països (+54,7%), sobretot de països en desenvolupament.

Fig. 2. Taxes de variació anual mitjana de la població de les províncies espanyoles (%)

Els mapes amb les variacions anuals mitjanes de les poblacions provincials durant les dues últimes dècades (1981-2001) (fig. 2) mostren dos grans espais amb dinàmiques demogràfiques contraposats. D'una banda, 17 províncies de la meitat nord peninsular han experimentat una disminució demogràfica, sovint intensa: Castella i Lleó és la regió més afectada, com també les províncies contigües, és a dir, l'interior de Galícia, Càceres, Conca, Terol, Osca, el País Basc i Astúries. Les pèrdues demogràfiques del País Basc, sens dubte, tradueixen la seua crisi industrial, però a la resta de províncies la disminució d'habitants es deu tant a l'èxode rural —municipis amb menys de 10.000 habitants— (quadre I) com als seus saldos naturals negatius (fig. 3 i 4), aconseguits per la suma

d'una natalitat molt baixa i una mortalitat alta per envelliment. El segon conjunt territorial té, per contra, increments demogràfics superiors a la mitjana nacional —16 províncies entre 1991 i el 2001—: són les províncies de Madrid i la seua «expansió» a Toledo i Guadalajara, la major part del litoral mediterrani, els arxipèlags i les províncies de la capçalera de la vall de l'Ebre, encara que en aquest últim cas amb volums absoluts escassos. En l'última dècada, els increments demogràfics a les províncies de la meitat nord de la península depenen dels saldos immigratoris, mentre que els creixements censals registrats a la meitat sud i als arxipèlags se solen repartir entre els saldos naturals positius i els immigratoris, que són molt més voluminosos. Així, durant l'últim

Fig. 3. Taxes de variació anual mitjana a causa del saldo migratori de la població de les províncies espanyoles (%)

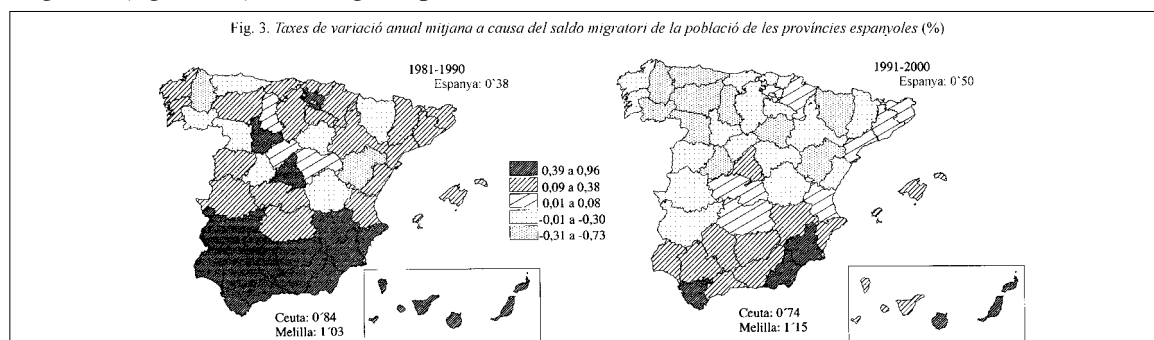
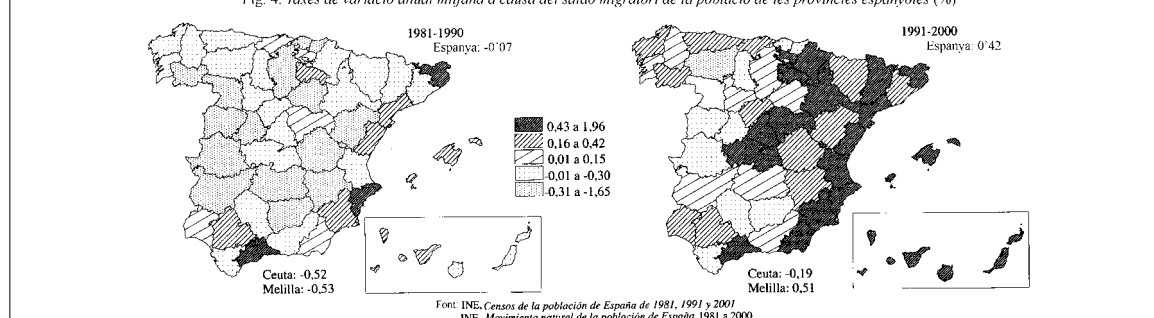

Fig. 4. Taxes de variació anual mitjana a causa del saldo migratori de la població de les províncies espanyoles (%)

Quadre 1. Espanya. Evolució del nombre d'habitants segons grups de municipis
(taxa anual mitjana de variació intercensal en %)

Grups de municipis	1950 habitants	1950- 1960 %	1960- 1970 %	1970- 1981 %	1981- 1991 %	1991- 1996 %	1996- 2001 %	2001 habitants
Hasta 1.000 hab.	2.401.096	-0'39	-1'52	-1'33	-0'66	-0'59	-0'26	1.571.318
1.001 – 2.000	2.306.616	-0'78	-1'94	-1'46	-0'38	-0'42	-0'25	1.426.139
2.001 – 5.000	4.712.429	-0'67	-1'15	-1'59	-0'48	0'35	-0'20	3.155.455
5.001-10.000	4.054.930	0'75	-1'60	-0'54	-0'37	0'65	-0'57	3.498.499
10.001 – 20.000	3.360.742	0'15	1'04	0'44	0'37	1'71	0'65	4.673.214
20.001 – 50.000	2.657.505	1'31	2'39	1'14	1'50	0'72	2'37	5.839.977
50.001 – 100.000	1.884.194	2'63	0'11	3'61	0'69	2'03	1'22	4.231.284
100.001 – 500.000	3.332.672	2'24	4'40	2'79	1'23	0'15	0'46	9.446.485
Más de 500.000	3.407.689	2'41	3'49	2'02	-0'05	-0'66	0'10	7.005.000
Total	28.117.873	0'84	1'05	1'06	0'44	0'41	0'59	40.847.317

Font: 1950 a 2001, INE, *Censo de la población de España*, població de fet.
1996, INE, *Padrón municipal de habitantes*. En el padró d'habitants de 1996 hem suprimit la distinció entre població de fet i de dret, ja que «la nueva redacción dada a la Ley 7/1985 suprime del Padrón municipal la variable *situación de residencia* desapareciendo los conceptos de presentes, ausentes y transeúntes por lo que no tiene sentido distinguir entre la población de hecho y la de derecho», INE, *Población de los municipios españoles. Renovación del Padrón Municipal de Habitantes a 1 de mayo de 1996*, p.7. En conseqüència, les taxes de variació anual de 1991-1996 las hem calculat sobre la població censal de dret de 1991.

intercensal, els increments demogràfics se superposen a les àrees de més desenvolupament econòmic ja dibuixades en els anys 1960 i 1970.

La dicotomia en el creixement geodemogràfic d'Espanya posterior a 1960, com també per al futur pròxim, podem sintetitzar-la, d'una banda, en una contínua desertificació demogràfica de les àrees rurals i, d'una altra, en la creixent metropolització. Aquestes redistribucions espacials de la població, juntament amb les diferents estructures demogràfiques i econòmiques que les sustenten i que, ahora, provoquen, necessiten ressaltar, avaluar i superar problemes oposats o, almenys, diferents en els diversos territoris.

Els desequilibris en el repartiment territorial de la població incentivats pels processos socials i econòmics esdevinguts després de 1960, sens dubte augmentaran en el futur pròxim a causa de les tendències demogràfiques i econòmiques cap a la urbanització creixent, a la qual cosa contribuirà la immigració internacional que es concentra a les grans aglomeracions. Les regions urbanes estendran les seues àrees d'influència funcional i residencial, animades per forces atractives —preus del sòl, qualitat del paisatge— i repulsives —augment de la segregació social i deteriorament del medi ambient als centres urbans—. Per contra, les regions rurals amb densitats demogràfiques ja molt baixes i amb indicadors econòmics i demogràfics negatius continuaran perdent població.

Com a conclusió, la comparació dels mapes de densitats demogràfics del 2001 i els de les variacions de la població censal i dels seus components —saldo natural i saldo migratori— subratllen altes disparitats demogràfiques creixents a Espanya. És a dir, elevades concentracions de població i poblament sobre Madrid i els litorals del Mediterrani i arxipèlags, mentre que a l'interior peninsular es consolida la despoblació d'aquestes províncies ja poc poblades, que a més a més acumulen la resta d'indicadors demogràfics negatius, és a dir, alt envelliment, balanç natural negatiu i saldo emigratori.

Com a resultat de les evolucions geodemogràfiques divergents que hem assenyalat, que tendeixen a consagrar desequilibris aguts, cal preguntar-se sobre la conveniència d'activar amb més efectivitat polítiques d'ordenació del territori que aturen aquestes evolucions per a restablir els desequilibris geodemogràfics, econòmics i socials amenaçats, dins dels valors acceptats en l'actualitat. En qualsevol cas, d'acord amb les evolucions recents de la distribució geodemogràfica, cal acceptar que «ignorar la demografia és perillós per als planificadors», encara que els demògrafs sembla que tampoc no han sabut oferir les propostes esperades per als planificadors o per als interrogants de la societat (THUMERELLE, 1999: 3). Sens dubte, els dos col·lectius, planificadors i científics de la població, han d'esforçar-se simultàniament, els primers convençuts de la utilitat pràctica dels estudis de població, en les diverses escales i variables, i els segons amb estudis rigorosos i més acostats a les preocupacions dels planificadors i de la societat, ja que, sense cap mena de dubte, la població és el fonament i la finalitat de tota pràctica d'ordenació del territori (ETCHELECOU, 1999), que sempre ha de proposar millores per a les condicions de vida actuals i futures. A Espanya, els estudis de població estan defensats (BURRIEL, 2002; VINUESA, 1995) en totes les normatives legals sobre ordenació del territori, és a dir, tant en les d'àmbit estatal com en les autonòmiques i locals, de manera que oficialment es dona protagonisme als estudis de població quan es porten a terme accions d'ordenació del territori; tanmateix, l'efectivitat real d'aquests estudis és, sovint,

dubtosa. A més de les variables que intervenen en el dinamisme demogràfic i de les estructures demogràfiques i socioeconòmiques de la població, també cal oferir als responsables de la planificació territorial previsions geodemogràfiques que tinguin en compte no solament les continuïtats dels comportaments demogràfics, sinó també les possibles ruptures (MERLIN, 1999), amb l'objectiu que s'adopten les mesures de planificació més adequades.

2. La immigració estrangera, entre la necessitat i el rebuig creixents

La immigració estrangera a Espanya és una «novetat geodemogràfica» que ha adquirit dinamisme fa menys de dues dècades (quadre II). Encara que la presència relativa

Quadre II. Residents estrangers a Espanya segons la nacionalitat, 1985-2002

Origen	1985	1991	2001	2002	Variació Anual 1991-2002
Europa	158.211	180.735	412.522	470.432	9,09
%	65,4	50,1	37,2	35,5	
Europa de l'Est	711	6.377	81.170	99.634	28,39
Estats Units+Canadà+Japó	14.394	16.875	18.279	19.202	1,18
%	5,9	4,7	1,6	1,5	
Oceania	748	775	944	1.024	2,57
Total països desenvolupats	173.353	198.385	431.745	490.658	8,58
%	71,6	55,0	38,9	37,0	
Amèrica Llatina	40.796	68.877	283.778	364.569	16,36
%	16,9	19,1	25,6	27,5	
Àsia	18.253	29.375	88.293	101.237	11,91
%	7,5	8,1	8,0	7,7	
Àsia	8.529	63.054	304.149	366.518	17,35
%	3,5	17,5	27,4	27,7	
el Marroc	5.817	49.513	234.937	282.432	17,15
Total països poc desenvolupats	67.578	161.306	676.220	832.324	16,09
%	27,9	44,7	61,0	62,9	
Apàtrides	1.039	964	1.095	1.019	0,51
Total	241.971	360.655	1.109.060	1.324.001	12,55

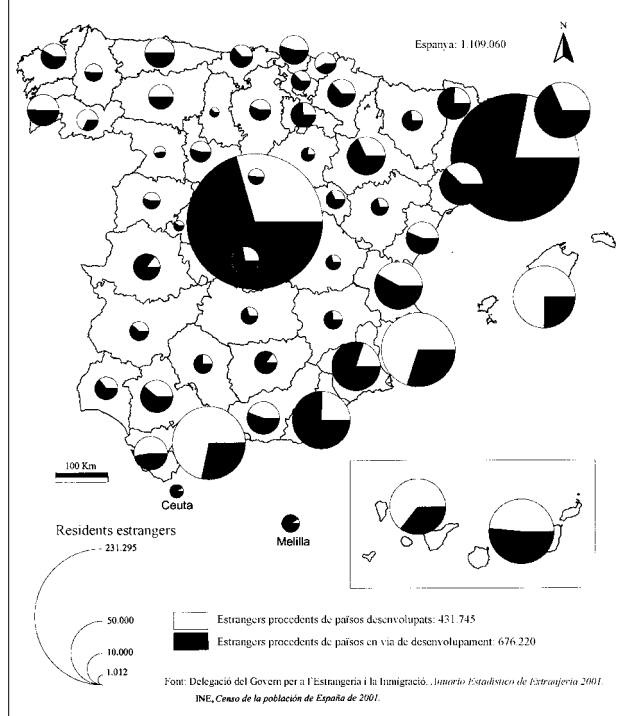
Font: Ministeri de l'Interior, Direcció General de la Policia, *Memoria (anual)*. Comissió Interministerial d'Estrangeria, *Anuario Estadístico de Extranjería*.

d'estrangers sobre la població total d'Espanya encara és baixa —3,24% l'any 2002— en el context europeu occidental —5,4% el 1998—, l'augment relatiu a Espanya durant l'última dècada és el més alt entre els països occidentals (SOPEMI, 2000). A més, l'increment real d'estrangers és més alt que el que indiquen les xifres oficials, segons es dedueix a) dels grans contingents que viuen a Espanya en situació irregular, tal com han demostrat les últimes regularitzacions extraordinàries fetes els anys 2000 i 2001 (sol·licitades per 598.867 immigrants, *sc.* Ministeri de Treball, 2002), b) de les importants diferències en nombre d'immigrants de països en desenvolupament

que mostren les xifres del Ministeri de l'Interior i les del cens de població del 2001 (veg. nota 1), o c) de les contínues notícies sobre «pasteres» carregades d'immigrants que arriben cada dia des de les costes africanes.

D'altra banda, l'encara baixa presència relativa d'estrangers a Espanya ha de ser matisada a causa del contrastat repartiment geogràfic, fet que pot influir en les diferents percepcions socials que pot tenir la població espanyola sobre els immigrants. Com mostren els mapes (fig. 5 i 6), la distribució territorial dels immigrants se superposa a les àrees més

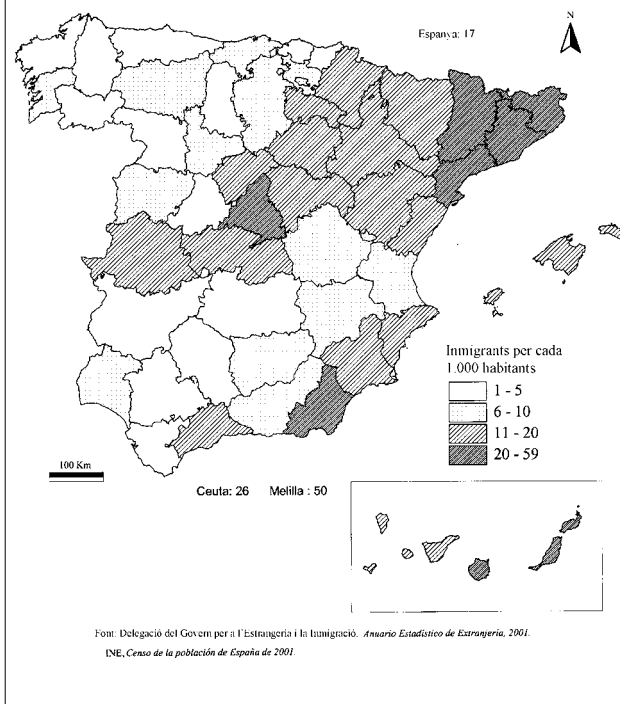
Fig. 5. Nombre d'estrangers residents a Espanya, per províncies, a data de 31-XII-2001

poblades d'Espanya i amb més dinamisme econòmic, és a dir, Madrid, Barcelona, litoral mediterrani i arxipèlags. Aquesta desigual distribució geogràfica dels estrangers a les províncies d'Espanya també es produeix entre municipis i, fins i tot, entre barris urbans.

Entre 1991 i 2002, el nombre d'estrangers residents a Espanya ha augmentat una mitjana del 12,55% anual, encara que en l'últim any aquest augment va arribar al 19,4%. Tanmateix, els estrangers de països poc desenvolupats, que són els qui provoquen les majors inquietuds socials entre els espanyols, van augmentar un 16% anual durant l'última dècada i un 23% entre 2001 i 2002, la mateixa proporció que els europeus de l'est. En total, l'any 2003 resideixen

Fig. 6. Immigrants de països en desenvolupament residents a Espanya per cada 1.000 habitants, per províncies. Any 2001

legalment a Espanya 1.324.001 estrangers, dels quals 832.324 —el 63% del total— són de països poc desenvolupats i 100.000 d'Europa de l'Est; els africans, que segons les enquestes fetes als espanyols són els estrangers més difícils d'integrar, sumen 366.518.

Aquest accelerat increment d'immigrants no comunitaris que suporta Espanya es basa fonamentalment en les regularitzacions extraordinàries d'aquells que es troben al país en situació irregular. Així, les cinc regularitzacions que s'han fet a Espanya els anys 1985, 1991, 1996, 2000 i 2001 van ser sol·licitades per 797.779 immigrants. Aquests accelerats increments d'immigrants en un país que mai n'havia rebut uns volums tan significatius, juntament amb les freqüents concentracions d'aquests en hàbitats marginals, tant en medis urbans com rurals, les inestabilitats laborals i l'accés a Espanya sovint irregular, entre altres causes, contribueixen a fomentar certa inquietud en la societat espanyola davant d'aquesta immigració i la seua problemàtica integració. Aquestes percepcions socials negatives dels espanyols respecte dels immigrants queden corroborades en les enquestes fetes a aquests i també als mateixos immigrants.

2.1 Les polítiques d'immigració: el control de fronteres i la integració dels immigrants

Les polítiques d'immigració extracomunitària d'Espanya, i també de la resta de la Unió Europea, tenen actualment dos grans objectius, encara que difícils d'aconseguir per a la satisfacció de tots els interessats. L'objectiu primer és regular els fluxos d'immigració, d'acord amb les necessitats i possibilitats del nostre mercat laboral. Els freqüents canvis en la nostra legislació sobre immigració extracomunitària o les regularitzacions extraordinàries d'immigrants són ben significatius de les dificultats que hi ha a Espanya per a controlar la immigració irregular.

Tanmateix, aquestes polítiques de control de fluxos migratoris, que són necessàries, no solen abastar la totalitat del problema migratori internacional, ja que aquest té dos punts extrems en l'espai, és a dir, el lloc d'origen i el lloc de destinació de l'immigrant, i és necessari que els dos siguin tinguts en compte, és a dir, no n'hi ha prou amb controlar la immigració només a les nostres fronteres, perquè per als migrants són molt més determinants per a la seua expatriació els factors que els expulsen dels seus llocs d'origen, quasi sempre les diferències econòmiques que hi ha i que són percebudes pel migrant entre el lloc d'origen i el de destinació.

Així, l'any 2001, el producte nacional brut per habitant en paritat de poder de compra va ser al Marroc de 3.500 dòlars americans, al voltant de 1.000 a l'Àfrica subsahariana o prop de 7.000 a Amèrica del Sud, mentre que a Espanya era quasi de 20.000 dòlars i al voltant de 25.000 a la major part dels països de la Unió Europea (INED, *Populations et Sociétés*, núm. 392, juliol-agost, 2003). La millora dels nivells de vida als països emissors dels nostres immigrants es veu dificultada, entre altres causes, pels forts creixements demogràfics com a resultat de les transicions demogràfiques. En efecte, aquests països en desenvolupament han aconseguit reduir molt les taxes de mortalitat —amb l'ajuda sanitària dels països desenvolupats i també per la gran joventut demogràfica de la seua població—, però les taxes de fecunditat són molt altes —l'any 2003 encara és de 5,2 fills per dona per

al conjunt dels 861 milions d'africans (INED, 2003)— o han descendit molt recentment, amb la qual cosa el fort creixement natural aconseguit fa pocs anys són els emigrants actuals. A més, en aquests països menys desenvolupats augmenta de manera extraordinària la urbanització demogràfica o les taxes de població resident a les ciutats, que són plataformes privilegiades per a l'emigració internacional. Així, les polítiques d'immigració dels països més desenvolupats han d'ocupar-se, no solament de la necessària regulació de la immigració a les nostres fronteres, sinó del que és molt més important i, al capdavant, el remei a les migracions no desitjades, el desenvolupament econòmic, social i polític dels països d'emigració.

El segon gran objectiu de les actuals polítiques d'immigració als països europeus occidentals és la integració dels immigrants que viuen en aquests països, tots amb una presència significativa d'estrangers de països en desenvolupament i, a més, en ràpid creixement.

El terme *integració* sol estar associat als immigrants que procedeixen de països menys desenvolupats. Aquesta integració és un fet social difícil de delimitar i, per descomptat, de mesurar. En general, és acceptat que la integració implica igualtat de deures, de drets i d'oportunitats entre estrangers residents i nacionals, sempre que fem referència a grups socials homogenis.

La complexitat que comporta mesurar la integració —o seleccionar els indicadors per a fer-ho— augmenta a causa de les diferents etapes recorregudes pels immigrants al país d'arribada, o per l'heterogeneïtat dels col·lectius estrangers, singularment per les seues diferents cultures, religions, races, etc., com de fet s'esdevé entre els dos principals col·lectius que viuen a Espanya, africans i llatinoamericans. A més, a les notables diferències de grup, cal afegir importants diferències individuals —per exemple, en instrucció, edat de l'immigrant quan arriba al país d'acollida, el nombre d'anys que viu al país d'immigració, etc.—. Així, la integració és un procés que necessita un període temporal llarg de l'immigrant al país

d'arribada, de manera que els indicadors per a mesurar el grau d'integració haurien de ser aplicats amb preferència als fills dels immigrants nascuts al país d'acollida (GARSON, J. P. i THOREAU, C., 1999; DEWITTE, Ph., 1999; APARICIO, R. i TORNOS, A., 2001).

Les polítiques d'integració són necessàries, perquè es pressuposa que les nombroses colònies d'immigrants de països en desenvolupament residents a l'Europa occidental tindran una instal·lació durable, augmentaran en el futur pròxim —per noves arribades i per creixement natural— i, per contra, cada vegada són més freqüents les manifestacions de discriminació i del rebuig a aquests col·lectius, especialment als africans.

D'altra banda, la igualtat d'oportunitats entre immigrants i nacionals que comporta la integració, a Espanya sembla estar lluny d'una situació satisfactòria. Les dificultats per a la integració poden tenir, entre altres causes, el caràcter recent i accelerat de la immigració en un país sense tradició d'immigrants, les dificultats en el mercat laboral, la freqüent situació irregular de l'immigrant, l'encara escassa reagrupació familiar, les diferències culturals i religioses i el freqüent treball i habitatge precaris de l'immigrant.

Les discriminacions contra la integració dels immigrants en la vida quotidiana, en el treball, en l'accés a l'habitatge, etc., són denunciades en totes les enquestes fetes als espanyols quan se'ls demana opinió sobre els estrangers de països no desenvolupats que viuen a Espanya. Aquestes discriminacions són, òbviament, corroborades en les enquestes fetes als mateixos immigrants. D'altra banda, les situacions de discriminació cap als immigrants de països en desenvolupament es produeixen a tota l'Europa occidental, ja que solen ser percebuts com difícils d'integrar, fet que es basa en una suposada distància cultural, especialment quan es tracta de l'islam (DEWITTE, Ph., 1999: 9).

Els espanyols han augmentat recentment el rebuig cap als immigrants, segons es desprèn de les enquestes fetes als mateixos espanyols.² D'altra banda, els

2. Els indicadors de discriminació dels espanyols contra la integració dels immigrants s'han obtingut d'enquestes fetes recentment tant a espanyols com als mateixos immigrants. Les primeres són: 1) El «baròmetre» fet pel CIS —Centre d'Investigacions Sociològiques, Madrid— al febrer del 2001. 2) L'estudi núm. 2.257, Juventut i Identitat Nacional fet pel

immigrants enquestats a Espanya mostren opinions pessimistes sobre les possibilitats d'aconseguir la igualtat d'oportunitats respecte dels espanyols, encara que sembla que han augmentat la seua «preparació» per a aconseguir una major integració.

Entre les cinc causes que més impedeixen la integració, les enquestes fetes a cadascun dels dos col·lectius, espanyols i immigrants, coincideixen a destacar les situacions d'irregularitat de l'immigrant, dificultats en el domini de l'idioma i el racisme dels espanyols. D'altra banda, els immigrants destaquen en solitari les dificultats en el treball i en l'accés a l'habitatge, i els espanyols, els costums diferents i la religió musulmana de part dels immigrants. Als immigrants llatinoamericans no els afecten, òbviament, les dificultats ni en l'idioma ni en la religió, raó per la qual les seues possibilitats d'integració són molt avantatjoses davant l'altre col·lectiu més important d'immigrants a Espanya, els africans, i específicament els nord-africans, que són els immigrants menys valorats i de més difícil integració segons les enquestes fetes als espanyols (GOZÁLVEZ, 1998b) i, alhora, són els immigrants que s'autoqualifiquen com a menys integrats en la societat espanyola i el que es veu més rebutjat pels espanyols (DÍEZ NICOLÁS, 2002).

Espanya és un dels països europeus occidentals que més tardanament s'ha convertit en país d'immigració, fet que situa la seua taxa d'estrangers en valors molt baixos. Tanmateix, és molt més destacable l'increment d'estrangers a Espanya, ja que durant l'última dècada és el més alt d'Europa. El fort increment de la immigració a Espanya des de països en desenvolupament, previsiblement continuarà, sobretot des de l'Àfrica. Els motius, entre altres aspectes, són que continuaran vigents les dues grans causes d'aquesta immigració: profundes diferències

en el desenvolupament econòmic i social i important pressió demogràfica als països d'origen, a més de la «immigració desitjada» a causa del previsible déficit de mà d'obra a Espanya, segons es dedueix de la piràmide demogràfica actual.

Davant d'aquesta perspectiva d'immigració creixent i perllongada, les polítiques d'immigració es preveuen difícils, atesos els complexos desequilibris que han d'entrellaçar. A més del necessari control a l'entrada d'immigrants, les polítiques d'immigració han de tenir en compte la necessitat creixent a Espanya de mà d'obra estrangera —atesos els nostres indicadors de molt baixa fecunditat en situació estable i envelliment molt alt i en ràpid increment—, aportar solucions per al creixent deteriorament del binomi integració-xenofòbia envers els immigrants, com també cooperar internacionalment de manera eficaç en el desenvolupament dels països obligats a exportar part de la seua mà d'obra.

3. Descens recent i accelerat de la fecunditat

Els canvis molt recents en la fecunditat i l'envelliment de la població espanyola són tan nous en la història demogràfica d'Espanya com el de la immigració estrangera i, per descomptat, són de més importància i transcendència per a la demografia i economia del país, encara que els efectes siguin menys immediats i la percepció directa menor que en la immigració. Potser per això les conseqüències del fort i accelerat descens de la fecunditat i de l'augment ràpid de l'envelliment hagen merescut fins ara atencions molt «tranquil·les» i menys freqüents per part dels nostres polítics i també

CIS al setembre de 1997; són 2.437 entrevistes a joves espanyols dels dos sexes i edats entre 15 i 29 anys. 3) L'estudi núm. 2.214, Actituds davant la Immigració, fet pel CIS al juny de 1996; són 2.500 entrevistes a espanyols dels dos sexes de 18 anys d'edat o més. 4) Una sèrie d'11 enquestes, Actituds davant els Immigrants, dirigides pel professor J. Díez Nicolás, fetes durant els anys 1991-2000, sobre una mostra de 1.200 persones dels dos sexes de 18 anys o més. Les enquestes fetes a immigrants que viuen a Espanya i que utilitzem en aquest estudi són: 1) Enquesta feta l'any 2000 pel Dr. J. Díez Nicolás a 750 immigrants agrupats en quatre àrees de procedència —nord-africans, africans de raça negra, llatinoamericans i asiàtics—. 2) Dues enquestes fetes a immigrants africans residents a vuit províncies de l'Espanya mediterrània, entre Girona i Almeria; la primera es va fer entre 1991 i 1992 a un total de 498 marroquins i a 116 senegalesos; la segona, entre 1999 i 2000, a 540 africans —dels quals 394 eren marroquins—; les dues enquestes van ser fetes per professorat del Departament de Geografia Humana de la Universitat d'Alacant. 3) Enquesta feta pel CIS —estudi núm. 2.216— l'any 1996 a 1.981 estrangers en situació irregular i que van sol·licitar la regulació aquell any.

dels mitjans de comunicació. Aquestes posicions de certa despreocupació social contrasten amb els fets: Espanya és un dels països europeus occidentals amb menor fecunditat i amb major envelliment, i sense grans possibilitats de canvis substancials en aquestes dues variables demogràfiques (INED, *Population et Sociétés*, núm. 392, juliol-agost, 2003).

El descens de la fecunditat a Espanya es produeix seguint una tendència general que afecta a tots els països d'Europa occidental, però com s'esdevé amb altres variables demogràfiques, el descens de la fecunditat espanyola és un poc més tardà i, sobretot, molt més intens, raó per la qual s'accentuen els desequilibris entre els grups d'edats.

La fecunditat de les dones espanyoles experimenta una ruptura l'any 1977: des de xifres molt altes comparades amb l'entorn europeu es passa a un descens molt important que manté Espanya amb la fecunditat més baixa de la Unió Europea. L'índex conjuntural de fecunditat o nombre de fills per cada dona era del 2,80 entre 1970 i 1976, mentre que la xifra més baixa s'aconsegueix el 1998, amb 1,16 fills per dona; l'any 2000, l'índex va augmentar lleugerament a l'1,23, però continua com el més baix de la Unió Europea. Les xifres de nombre de fills dels països de la Unió Europea dels anys 1976, 1991 i 2000, reflectides en el quadre III, ens mostren bé sobre l'enfonsament de la

el 1999 i 2000 —397.632 naixements— són deguts, en part, a les mares estrangeres —24.644 naixements l'any 2000— i, potser, a l'efecte de canvi de mil·lenni. La taxa de natalitat d'Espanya, que era del 18,85 per 1.000 habitants el 1976, s'ha reduït al 9,73 l'any 2000, encara que el mínim va tenir lloc el 1996, amb 9,23. D'altra banda, l'augment progressiu de la taxa bruta de mortalitat a conseqüència de l'envelliment arriba al 8,82 per 1.000 habitants l'any 2000, fet que deixa un saldo natural de només el 0,91 per 1.000 o 37.241 habitants per al conjunt d'Espanya.

Entre les causes principals que expliquen el descens de la fecunditat cal assenyalar l'augment de l'edat mitjana d'accés al matrimoni, ja que entre el 1979 i el 2000 les dones espanyoles han retardat l'accés al matrimoni en 5,13 anys —28,70 anys d'edat l'any 2000—, i els homes, en 4,76 —30,94 anys d'edat—. Això ha fet que els «tradicionals» grups d'edat més fecunds de la dona, els de 25-29 anys i els de 20-24 anys, han estat substituïts pels de 30-34 i, en part, pel de 35-39, que fins i tot augmenten la taxa de fecunditat durant la dècada de 1990, encara que aquests increments són dèbils i no són reflectits en les xifres totals de fecunditat (GOZÁLVEZ, 2001d).

També cal destacar com a causes principals del descens de la fecunditat les noves valoracions de les relacions entre fecunditat i vida laboral de la dona o de la parella, l'educació i el benestar esperat, tal com posen de manifest les enquestes de fecunditat i nombrosos estudis (GOZÁLVEZ, 1998a; PARANT, 2000b). Segons l'enquesta de fecunditat d'Espanya de l'any 1985, les dones espanyoles més proclius a canviar positivament la seua fecunditat a través de la correcció positiva de la situació econòmica de la família eren les que vivien en un medi urbà, les més joves, les més instruïdes i les que treballaven fora de casa, que són precisament els col·lectius més nombrosos del país, o els que es troben en situació d'increment.

La millora econòmica de les parelles joves en els països desenvolupats té causes que condueixen amb força al descens de la fecunditat, i d'altres que, per contra, podrien estimular-la. Així, és evident que el treball femení fora de casa és el principal mitjà per a millorar la situació econòmica de la llar, i com és ben sabut, aquesta activitat i la qualificació

Quadre III. La fecunditat en la Unió Europea

Rànquing de 1976		Rànquing de 1991		Rànquing de 2000	
País	ICF (*)	País	ICF (*)	País	ICF (*)
Irlanda	3,31	Suècia	2,11	Irlanda	1,89
Espanya	2,80	Irlanda	2,09	França	1,89
Portugal	2,58	Regne Unit	1,81	Luxemburg	1,78
Grècia	2,35	Finlàndia	1,79	Dinamarca	1,76
Itàlia	2,10	França	1,77	Finlàndia	1,73
Mitjana de la UE	1,92	Dinamarca	1,68	Holanda	1,72
França	1,83	Bèlgica	1,66	Bèlgica	1,65
Dinamarca	1,75	Holanda	1,61	Regne Unit	1,64
Regne Unit	1,74	Luxemburg	1,69	Suècia	1,54
Bèlgica	1,73	Portugal	1,57	Portugal	1,54
Finlàndia	1,70	Mitjana de la UE	1,53	Mitjana de la UE	1,53
Suècia	1,68	Austria	1,49	Alemanya	1,34
Austria	1,67	Grècia	1,38	Austria	1,32
Holanda	1,63	Espanya	1,33	Grècia	1,30
Alemanya	1,51	Alemanya	1,33	Itàlia	1,25
Luxemburg	1,48	Itàlia	1,31	Espanya	1,23

* Indicador Conjuntural de Fecunditat

Font: INE, *Cifras INE, Boletín informativo*, núm. 7, 2002.

fecunditat espanyola durant els anys 1980 i la persistència en aquesta situació, tendència seguida molt de prop per Itàlia i Grècia. En xifres absolutes, els naixements registrats a Espanya han disminuït dels 677.456 l'any 1976 a 365.193 el 1998 (−46%), mentre el lleuger augment de nascuts que s'ha produït

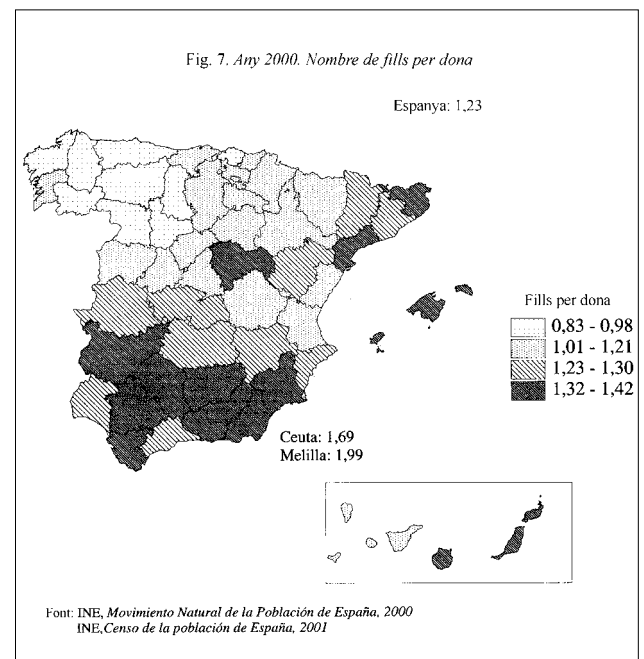
professional de la dona —tan directament relacionada amb l'increment del seu nivell d'instrucció universitari o tècnic— comporten retardar el primer fill, fet que s'aconsegueix a través de l'ús d'anticonceptius mèdics. Tant el retard important del primer fill —que redueix el període fèrtil— com la compatibilitat de la maternitat amb el treball fora de casa provoquen la reducció no del primer fill, sinó dels següents, sobretot a partir del tercer. A França s'ha valorat que la meitat de la reducció de la fecunditat prové de la desaparició quasi total dels fills no desitjats, i l'altra meitat de la reducció dels fills desitjats (CALOT, 1986). D'aquesta manera, podem valorar el descens de la fecunditat com un efecte de la modernització de la societat, de l'augment de la instrucció de la dona i de les aspiracions econòmiques de les parelles joves.

Tanmateix, aconseguir aquesta millora econòmica que comporta quasi necessàriament el treball femení fora de casa, també requereix contribucions significatives de l'Estat en forma de prestacions familiars, de manera que es concilie millor la vida familiar i la vida professional, particularment amb ajudes a la infància. A la Unió Europea, aquestes prestacions són molt desiguals segons països. Així, les prestacions a les famílies i a la infància mesurades en percentatge del pressupost total de despeses de protecció social, segons dades de l'Eurostat de 1999, tenen una mitjana a la Unió Europea del 8,5%, mentre els extrems són del 15,5% a Luxemburg i del 2,1% a Espanya (SULLEROT, 2003; CHESNAIS, 2002).

Encara que la fecunditat és, en general, independent de la legislació vigent, i les comparacions entre nivell de fecunditat i despeses socials a favor de la família i dels xiquets no poden aportar conclusions determinants, de fet aquestes correlacions no semblen neutres actualment a la Unió Europea. Així, Espanya i Itàlia tenen els valors més baixos en les dues variables, mentre que França, Irlanda, Finlàndia, Dinamarca i Luxemburg tenen els valors més alts en fecunditat i en protecció social (SULLEROT, 2003), encara que les fecunditats més altes en cap cas arriben al nivell de reemplaçament de generacions —2,1 fills per dona—. També són freqüents els autors que han assenyalat recentment com les fecunditats més altes de la Unió Europea es corresponen amb els països que han aconseguit els èxits més grans en la

igualtat de sexes i en l'activitat laboral femenina fora de casa, acompanyada d'una política social que facilita la conciliació entre la vida familiar i professional de la dona (PRIoux, 1998). En aquest sentit, sol·liciten «repensar la política de la infància» i adaptar-la als canvis estructurals de l'últim mig segle, quan en termes demogràfics s'ha acabat el món rural i s'ha modificat profundament l'estatus de la dona i del xiquet. Aquesta nova política de la infància hauria de tenir en compte la dimensió econòmica del xiquet, des que naix fins que s'independitza, que en una alta proporció va precedida de costosos estudis universitaris; la dimensió temporal, ja que el nadó exigeix molt de temps d'uns pares que, sovint, els dos són assalariats, i la dimensió espacial, perquè l'hàbitat urbà és reduït i costós, encara que aquesta dimensió, a més de l'habitatge, també ha d'incloure les escoles, els parcs, les àrees de jocs i d'esports i la dotació de personal corresponent (CHESNAIS, 2002).

El mapa provincial de fecunditat de l'any 2000 mostra com a Espanya encara continuen les conegudes diferències de fecunditat entre el nord i el sud (GOZÁLVEZ, 1989; GOZÁLVEZ, 1998a), encara que continua l'avanç cap a una homogeneïtzació de la fecunditat en valors molt baixos: si el 1976 els índexs extrems entre províncies mostraven una diferència de l'1,8 fills per dona, el 1985 aquesta diferència s'havia reduït al 0,92, el 1994, al 0,73 i l'any 2000, al 0,59 (fig. 7, quadre IV). 27

Quadre IV. Nombre de fills per dona de les províncies espanyoles, any 2000

1. Ourense	0,83	28. Terol.....	1,23
2. Astúries	0,86	29. Barcelona....	1,24
3. Lugo	0,88	30. Alacant.....	1,25
4. La Corunya .	0,94	31. Lleida	1,25
5. Lleó	0,94	32. Ciudad Real.	1,27
6. Palència	0,95	33. Càceres.....	1,28
7. Valladolid ...	0,97	34. Toledo.....	1,28
8. Biscaia	0,98	35. Albacete.....	1,29
9. Zamora	0,98	36. Huelva	1,29
		37. Màlaga	1,30
10. Salamanca...	1,01	38. Badajoz.....	1,32
11. Pontevedra...	1,04	39. Guadalajara.	1,32
12. Àlaba	1,05	40. Tarragona....	1,32
13. Cantàbria	1,05	41. Las Palmas .	1,33
14. Burgos	1,08	42. Girona.....	1,34
15. Àvila	1,09	43. Sevilla.....	1,34
16. Osca.....	1,11	44. Balears.....	1,35
17. La Rioja	1,11	45. Granada.....	1,35
18. Saragossa.....	1,11	46. Cadis.....	1,36
19. Guipúscoa ..	1,13	47. Còrdova.....	1,36
20. Segòvia	1,13	48. Almeria.....	1,38
21. Madrid	1,19	49. Jaén.....	1,41
22. Sòria	1,19	50. Múrcia.....	1,42
23. Navarra	1,20	Ceuta.....	1,69
24. S.C.Tenerife	1,20	Melilla.....	1,99
25. València	1,20		
26. Castelló.....	1,20		
27. Conca	1,21		

ESPANYA.....1,23

Font: INE, *Movimiento Natural de la Población de España 2000*
INE, *Censo de la población de España 2001*

províncies tenen fecunditat inferior a la mitjana nacional, que és de l'1,23 fills per dona, entre les quals destaquen les 9 províncies que cobreixen el nord-oest del país, que tenen menys d'1 fill per dona, àrea en procés d'expansió, perquè les 5 províncies limítrofs només registren 1 fill per dona; aquesta àmplia zona se superposa amb la que acumula tots els indicadors demogràfics més negatius d'Espanya, és a dir, més envelliment, saldo natural negatiu i disminució demogràfica. L'any 2000 van desaparèixer completament les fecunditats més altes que van implantar a les àrees industrials les migracions de treballadors des de la meitat meridional de la península, que tan bé eren reflectides en el mapa de fecunditat de 1976: aleshores destacaven les altes fecunditats de Madrid, el País Basc, Valladolid, Pontevedra, València o Alacant —entre 2,8 i 3,0 fills per dona—, encara que l'actual major fecunditat de Guadalajara —1,32 fills per dona— i Toledo —1,28— sí que tenen a veure amb l'expansió industrial des de Madrid i la immigració jove que acompanya. Resulta

cridanera la fecunditat actual de Catalunya, un poc superior a la mitjana nacional a les 4 províncies, sobretot a Girona —1,34— i Tarragona —1,32—, sens dubte ajudada per les mares estrangeres —11,2% dels naixements de Catalunya l'any 2001, davant el 8,2% de mitjana nacional (INE, *Cifras INE*, 2000)—, encara que els naixements de mare estrangera encara tenen més importància a les Illes Balears —14,1% del total— i a Madrid —14,9%—, fet que no impedeix que la fecunditat de l'última província siga només de l'1,19 fills per dona. A les províncies de la meitat sud d'Espanya s'ultrapassa la fecunditat mitjana nacional, encara que la màxima només arriba a l'1,42 fills per dona a Múrcia; les regions meridionals d'Espanya encara continuen sent les de mentalitat més natal, segons mostren les enquestes de fecunditat quan es pregunta a les dones casades o amb parella exposades al risc d'embaràs: en aquestes regions és on les dones volen tenir més fills, aspecte en el qual sembla influir, entre altres factors, la menor instrucció de la dona en edat fecunda (GOZÁLVEZ, 1998a; GOZÁLVEZ, 1989), fet que sembla determinant quan les dones només tenen instrucció primària o un nivell inferior.

4. Un envelliment demogràfic ràpid i amb creixement perllongat

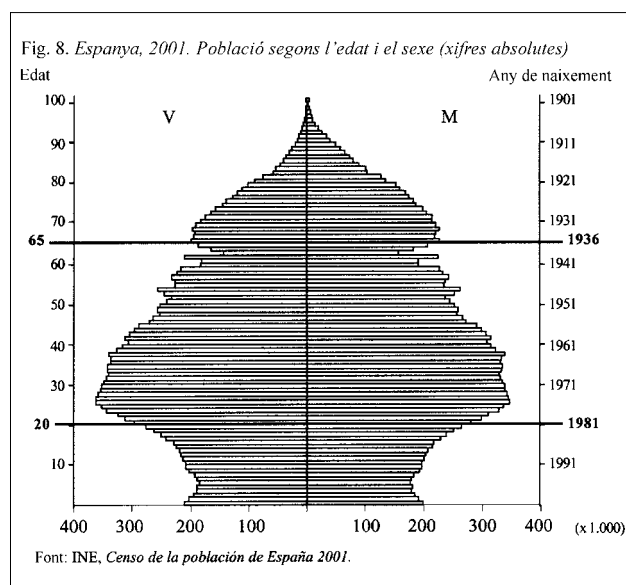
L'envelliment demogràfic és el tercer tema que considere més important en la nova geodemografia que presenta Espanya en el canvi de segle. No obstant això, aquest ordre en absolut resta importància respecte de la immigració estrangera o la baixa natalitat, fins i tot afirmaria que l'envelliment és la variable demogràfica més important per al futur del benestar de la nostra societat.

L'envelliment demogràfic a Espanya implica elevades i creixents proporcions de població amb 65 anys d'edat o més, és a dir, població dependent econòmicament, i cada vegada més també dependent físicament atès l'allargament de la vida, sobretot per damunt dels 75 anys d'edat —que, a més, provoca l'augment de la soledat entre els més grans—

i les noves estructures familiars —més llars monoparentals, assalariats els dos cònjuges, menys possibilitats de solidaritat intergeneracional—.

Espanya, amb més del 17 de la població amb 65 anys d'edat o més el 2001 —la proporció era de l'11,2% el 1981—, es troba entre els països més envellits del planeta. Aquesta proporció de persones grans supera àmpliament la de població amb menys de 15 anys d'edat, que és del 14,52%, és a dir, a Espanya, l'any 2001, per cada 100 persones grans amb més de 65 anys, només hi havia 85 xiquets menors de 15 anys d'edat.

L'envelliment té dues causes: una és l'augment de l'esperança de vida o envelliment per la cúspide de la piràmide d'edats, que progressa lentament, sobretot a les societats més desenvolupades. Aquest és un envelliment per definició benvingut, ja que és resultat del progrés i del benestar, que és allò que persegueixen totes les societats, encara que comporte augmentar cada vegada més la despesa pública en pensions i sanitat, mentre que el nombre de contribuents pot disminuir. L'any 2003 (INED), l'esperança de vida en néixer a Espanya és de 76 anys per als homes i de 83 per a les dones, que es troba entre les més altes, sobretot en les dones. La segona causa d'envelliment, la més important quantitativament per a Espanya i també per al conjunt d'Europa, són els canvis bruscos que ha experimentat la natalitat durant la segona meitat del segle XX. En aquest sentit, la causa de l'envelliment més coneguda popularment és el descens persistent de naixements, que es va accelerar a Espanya després de 1976 i que comporta augmentar la proporció d'ancians sobre la població total. Tanmateix, aquest augment de l'envelliment també s'accelerarà per l'elevada natalitat que hi va haver a Espanya després de 1950, que en el seu moment haurà de creuar el llindar dels 65 anys d'edat. Com mostra la piràmide demogràfica (fig. 8), destaquen les nombroses generacions nascudes entre 1955 i 1976, que arribaran a població «vella» entre els anys 2020 i 2040, ajudades per l'augment de l'esperança de vida que afecta a totes les edats, incloses les més joves. És així com les natalitats elevades del passat, ajudades pel progrés, es converteixen, 65 anys després, en una font important de l'envelliment accelerat.

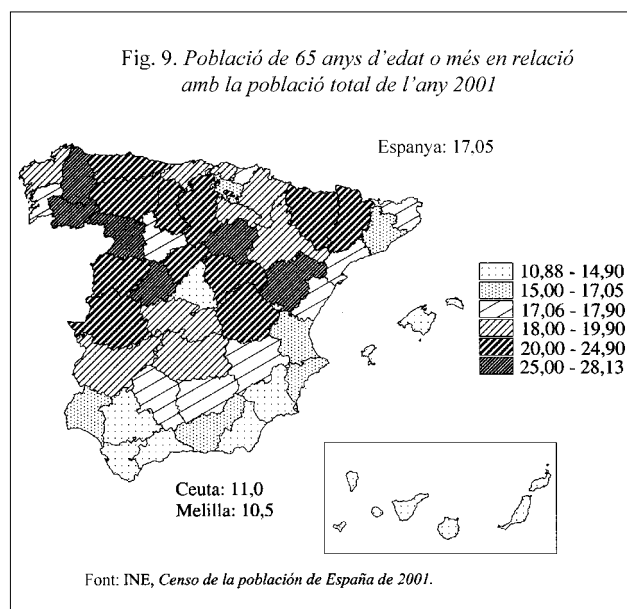

En conseqüència, els desequilibris entre població econòmicament activa i població jubilada s'accentuaran en el futur, encara que podran ser corregits per les compensacions que aporten la immigració de mà d'obra estrangera i l'augment de la taxa d'activitat laboral femenina, ja que ara com ara és difícil pensar en un augment significatiu de la fecunditat. De tota manera, cal tenir en compte que el funcionament dels sistemes sociolaborals actuals s'ha fet amb poblacions «progressives», és a dir, amb poblacions en creixement, sobretot en el seu grup d'adults —actius— i de joves —futurs actius—, mentre que, per contra, segons mostra el perfil de l'actual piràmide demogràfica, l'evolució durant el pròxim mig segle es preveu amb estancament o regressió de la població en edat activa i augment accelerat de població amb més de 65 anys d'edat. Tanmateix, la «salut per la immigració» a la falta de mà d'obra i a l'envelliment demogràfic desperta seriosos dubtes sobre les possibilitats de cobrir els dèficits demogràfics dels països europeus més envellits (PARANT, 2000a; THUMERELLE, 2000).

Els canvis que experimenta Espanya en la immigració estrangera és un fet que la societat percep cada dia, amb l'ajuda dels mitjans de comunicació; també és ben conegut el nostre enfonsament sobtat i persistent de la fecunditat, però no ho és tant les conseqüències d'aquests en l'envelliment accelerat, que a més té com a aliat les elevades natalitats que va tenir Espanya fins a 1976 i el creixement de l'esperança de vida, que com

que afecta totes les edats, fa que arriben a l'edat de jubilació generacions cada vegada més «intactes» i romanguen més temps com a població jubilada. Així, el progrés i la cerca de més benestar és la causa més directa de l'envelliment, encara que aquest s'ha accelerat per la ruptura brusca en el comportament de la fecunditat després de 1976. Així, al lideratge d'Espanya entre els països europeus occidentals en taxes de creixement d'immigració i en descens de fecunditat s'afegeix el lideratge en envelliment, que previsiblement es perllongarà, com hem dit, fins a quasi la meitat d'aquest segle XXI.

El mapa de la població amb 65 anys d'edat o més l'any 2001 mostra forts contrastos regionals a Espanya (fig. 9),

perquè un envelliment superior a la mitjana nacional —17,05% de la població total— afecta 36 províncies, de les quals 17 poden ser qualificades de «molt velles», ja que arriben a proporcions de persones grans entre el 20% i el 28% dels seus censos. Tres causes principals se superposen per a arribar a aquesta situació: a) emigració antiga i intensa de joves treballadors; b) una fecunditat inferior a la mitjana nacional, c) la tornada com a jubilats d'antics emigrants. L'envelliment resulta especialment intens a tota la meitat nord de la península, on se sumen altres indicadors demogràfics i econòmics negatius per a revitalitzar-ne l'envelliment, com són les densitats demogràfiques molt baixes i les elevades proporcions de treballadors en el

sector primari. Les províncies que tenen menor envelliment és a causa de la seua més alta natalitat —Andalusia i Canàries— o per haver estat centres d'immigració jove interior fins a dates recents, com Madrid, Àlaba, Barcelona, les Illes Balears, València i Alacant.

5. Conclusions

Fa més d'una dècada, amb motiu d'un congrés internacional sobre El Capital Humà Europeu a les Portes del Segle XXI, organitzat per Eurostat, en la conferència de clausura, Jacques Delors, aleshores president de les Comunitats Europees, subratllava la necessitat que Europa fera front a les seues pors demogràfiques, és a dir, a la immigració i a l'envelliment. Com hem assenyalat en aquesta lliçó, el creixement de la immigració i de l'envelliment, i l'enfonsament persistent de la fecunditat, es confirmen a Espanya amb una intensitat desconeguda en la nostra història demogràfica, encara que en paral·lel amb la resta d'Europa com en el seu dia es va esdevenir amb altres canvis demogràfics igualment transcendents, com era la transició demogràfica o l'emigració ultramarina que va colonitzar Amèrica i Oceania.

Les tres variables que hem tractat tenen estretes relacions en les causes i en el desenvolupament futur. Així, el progrés econòmic i social de les societats europees històricament ha provocat el descens de fecunditat, primer amb la transició demogràfica, que a Espanya va començar amb el segle XX, és a dir, quasi un segle després que als estats pioners. Durant l'últim quart de segle, quan s'intensifiquen les millores econòmiques i socials, que inclouen el canvi de l'estatus de la dona, el descens de la fecunditat s'ha precipitat. L'enfonsament de la fecunditat i la persistència en xifres molt baixes ha accelerat, alhora, el procés d'envelliment demogràfic, també iniciat amb força fa més d'un segle gràcies als avanços econòmics, sanitaris i socials. Així, l'esperança de vida és actualment a Espanya de 76 anys per als homes i de 83 per a les dones, quan l'any 1900 la vida mitjana a Espanya era només de 34 anys per als homes i de 36 per a les dones. La immigració des dels països en desenvolupament és, alhora, absolutament esperada i inevitable a Espanya i a qualsevol

altre país desenvolupat, mentre continuen les brutals diferències econòmiques, socials i polítiques entre la major part dels països pobres i la minoria dels rics. La intensificació dels mitjans de comunicació i de transport, de la instrucció o de la urbanització són exponents del desenvolupament que faciliten les migracions internacionals.

En conseqüència, els canvis que es produeixen en les tres variables demogràfiques —immigració, fecunditat i envelliment— se sustenten principalment en el desenvolupament econòmic i social de les societats i, alhora, estan relacionades entre si en tractar de compensar dèficits amb superàvits demogràfics. La part nova d'aquests canvis, és a dir, la part problemàtica per al statu quo actual de l'organització social dels països desenvolupats, es troba en la celeritat amb què es produeixen des de fa un quart de segle, una situació que sembla que s'allargarà durant algunes dècades si continuen les tendències demogràfiques i econòmiques actuals. Així, la nova societat que es configura per al segle XXI ha d'assumir aquests canvis demogràfics i les seues implicacions econòmiques i socials, i buscar solucions o alternatives a les establides fins ara, per a la qual cosa és necessari que els especialistes aprofundisquen en el seu coneixement i que s'establisquen debats i

diàlegs constructius en què hauran d'estar implicats tots els agents de la societat.

Òbviament, caldrà assumir amb realisme les inversions socials i econòmiques que sens dubte requereixen els canvis acceptats, com el control de fronteres, la integració dels immigrants o l'ajuda al desenvolupament dels països exportadors de mà d'obra. Les polítiques en matèria de fecunditat sens dubte no poden ser directes, perquè la fecunditat pertany a l'àmbit privat de la parella, però sí que són acceptats la millora econòmica per a les parelles joves i els suports a la família i a la infància per part de l'Estat i de la societat; aquets suports encara són vacil·lants als països de la Unió Europea, especialment a Espanya. L'envelliment, al qual ha d'adaptar-se la nostra societat tant en els aspectes econòmics com socials, no pot esperar de la immigració la solució als seus problemes, perquè això requeriria una immigració massiva i particularment jove, fet que sembla difícil d'acceptar per l'opinió pública europea. Les mesures d'adaptació de la nostra societat actual a una altra amb major envelliment és el canvi que, sens dubte, necessita més coneixement i debat, perquè a més de ser més incertes, són les més arriscades per les lògiques implicacions econòmiques, socials i, fins i tot, polítiques.

Bibliografia

- Aparicio, R. i Tornos, A.**, *Estrategias y dificultades características en la integración social de los distintos colectivos de inmigrantes llegados a España*, Madrid, Ministeri de Treball i Afers Socials. Institut de Migracions i Serveis Socials, 2001, 124 p.
- Bel Hadj Zekri, A.**, «L'emigration des Tunisiens vers l'Europe occidentale: tendances récentes et perspectives», en *Conference méditerranéenne sur la population, les migrations et le développement. Actes, deuxième partie: tables rondes et Forum*, Estrasburg, Consell d'Europa. Direcció d'Afers Socials i Econòmics, 1996.
- Burriel de Orueta, E.**, «Análisis geodemográfico y planificación territorial en España», *Estudios geográficos*, LXIII, núm. 248-249, Madrid, CSIC, 2002, p. 443-469.
- Calot, G.**, «El descenso de la fecundidad en los países industriales: hechos, causas, consecuencias y remedios», en OLANO, A. (coord.), *Tendencias demográficas y planificación económica*, Madrid, Ministeri d'Economia i Hisenda. Direcció General de Previsió i Cojuntura, 1986, p. 31-37.
- Chesnais, J. Cl.**, «L'inversion de la pyramide des âges, ses variantes et les politiques nécessaires», en *Vivre plus long-temps, avoir moins d'enfants, quelles implications? Colloque International de Byblos-Jbeil, Liban, 10-13 octobre 2000*, París, AIDELF-PUF, 2002, p. 659-670.
- Delors, J.**, «La société du 21e siècle», en *Le capital humain européen à l'aube du 21e siècle*, Luxemburg, Oficina de les Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, 1992, p. 495-500.
- Dewitte, Ph.**, «L'Immigration, sujet de rhétorique et objet de polémiques», en DEWITTE, Ph. (dir.), *Immigration et intégration, l'état des savoirs*, París, La Découverte, 1999, p. 5-12.
- Díez Nicolás, J.**, «Las dos caras de la inmigración», en EIRAS ROEL, A. i GONZALEZ LOPO, D., *Movilidad interna y migraciones intraeuropeas en la península Ibérica*, Universitat de Santiago de Compostel·la. Secretariat de Publicacions, 2002, p. 235-257.
- Etchelecou, A.**, «Démographie et aménagement du territoire. Un défi pour le développement durable», en *Démographie et aménagement du territoire. Actes du Xe Colloque national de démographie*, París, CUDEP-PUF, 1999, p. 457-465.
- Garson, J.P i Thoreau, C.**, «Typologie des migrations et analyse de l'integration», en DEWITTE, Ph. (dir.), *Immigration et intégration, l'état des savoirs*, París, La Découverte, 1999, p. 15-31.
- Gozávez Pérez, V.**, «Crise et contrastes spatiaux de la fécondité espagnole», *Espace. Populations. Sociétés*, núm. 2, Universitat de Lilla, 1989, p. 201-214.
- Gozávez Pérez, V.**, «L'immigration des étrangers en Espagne», en *International Migration to Northern Mediterranean Countries. The Cases of Greece, Spain and Italy*, Universitat de Pisa. Departament d'Estadística i Matemàtica Aplicada a l'Economia, 1991, p. 47-69.
- Gozávez Pérez, V.**, «Ageing in the rural districts of the Valencia region», en *Rural Depopulation*, Unió Geogràfica Internacional - Universitat de Saragossa. Departament de Geografia i Organització Espacial, 1992, p. 49-61.
- Gozávez Pérez, V.**, «Décolonisation et migrations à partir de l'Afrique espagnole (1956-1975)», en *L'Europe retrouvé. Les migrations de la décolonisation*, París, L'Harmattan, 1994, p. 135-190.
- Gozávez Pérez, V.**, «Insertion des immigrés maghrébins dans le marché du travail espagnol», *Quaderni mediterranei*.

- Migrazioni e cooperazione*, núm. 7, Càller, ISPROM, 1995a, p. 73-83.
- Gozálvez Pérez, V.**, «L'Espagne: une géographie de la population dans l'ère postindustrielle», *Méditerranée*, núm. 1-2, Universitat de Provença, 1995b, p. 11-18.
- Gozálvez Pérez, V.**, «L'immigration étrangère en Espagne (1985-1994)», *Revue Européenne des migrations internationales*, vol. 12, num. 1, Universitat de Poitiers, MIGRINTER-CNRS, 1996, p. 11-38.
- Gozálvez Pérez, V.**, «La fecundidad de las mujeres valencianas: descenso reciente y comportamientos heterogéneos», *Cuadernos de Geografía*, núm. 64, Universitat de València, 1998a, p. 355-371.
- Gozálvez Pérez, V.**, «La percepción del Mediterráneo a través de la inmigración: las actitudes de los españoles hacia los magrebíes», *Investigaciones Geográficas*, núm. 20, Universitat d'Alacant. Institut Universitari de Geografia, 1998b, p. 5-18.
- Gozálvez Pérez, V.**, «L'immigration irrégulière des africains en Espagne: bilans et perspectives», en *L'immigration clandestine. Enjeux et perspectives*, Rabat, Associació Marroquina d'Estudis i d'Investigacions sobre les Migracions, 2000, p. 167-178.
- Gozálvez Pérez, V.**, «Breve historia del desarrollo local», en MARTINEZ PUCHE, A. (coord.), *El desarrollo rural/local integrado y el papel de los poderes locales*, Universitat d'Alacant, 2001a, p. 31-41.
- Gozálvez Pérez, V.**, «La inmigración de trabajadores africanos en la agricultura española. Un proceso turbulento», en PRECEDO, A. (ed.), *Los problemas demográficos en el cambio de siglo*, La Coruña, Institut d'Estudis Econòmics. Fundació Pedro Barrié de La Maza, 2001b, p. 85-103.
- Gozálvez Pérez, V.**, «Les travailleurs africains dans l'agriculture méditerranéenne espagnole: causes et stratégies», *Quaderni 21. Componenti demografiche et economiche nell'integrazione euro-mediterranea*, Universitat de Bari, 2001c, p. 245-265.
- Gozálvez Pérez, V.**, «Situación actual de la población española», en *La familia ante el cambio social. Actitudes, prospectiva y nuevos retos*, València, La Nau Llibres, 2001d, p. 91-122.
- Gozálvez Pérez, V.**, «El incremento de trabajadores extranjeros en la agricultura española: su necesaria regulación», en ALMOGUERA SALLEN, P., *De Sur a Sur. Análisis multidisciplinar del fenómeno migratorio en España*, Universitat de Sevilla. Secretariat de Publicacions, 2002a, p. 173-201.
- Gozálvez Pérez, V.**, «La inmigración en España: causas y perspectivas según el contexto Europeo», en *Globalización y migraciones hoy: diez años de continuos desafíos*, Universitat de Valladolid, 2002b, p. 19-29.
- Gozálvez Pérez, V. i López Trigal, L.**, «Jornaleros extranjeros en el campo español», *Ería*, núm. 49, Universitat d'Oviedo, 1999, p. 213-229.
- Gozálvez Pérez, V. i Palazón Ferrando, S.**, «La distribució de la població», en CARRERAS I VERDAGUER, C. (dir.), *Geografia General dels Països Catalans. Les ciutats*, vol. IV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, p. 21-43.
- İçduygu, A.**, «Les migrations de la Turquie à destination de l'Europe occidentale: tendances récentes et perspectives», en *Conference méditerranéenne sur la population, les migrations et le développement. Actes, deuxième partie: tables rondes et Forum*, Estrasburg, Consell d'Europa. Direcció d'Afers Socials i Econòmics, 1996.
- INE**, *Censo de Población y Viviendas 2001. Población de los municipios españoles*, Madrid, 2002, 120 p.
- INE**, *Cifras INE. Boletín informativo del Instituto Nacional de Estadística*, núm. 7, 2002.
- Merlin, P.**, 1999, «Les défis de l'aménagement du territoire», en *Démographie et aménagement du territoire. Actes du Xe Colloque national de démographie*, París, CUDEP- PUF, 473 p.

- Ministeri de Treball i Afers Socials,** *Anuario de Migraciones 2002*, Madrid, Direcció General d'Ordenació de les Migracions, 2002, 626 p.
- Ministeri de l'Interior.** Delegació del Govern per a l'Estrangeria i la Immigració. Observatori Permanent de la Immigració, *Anuario Estadístico de Extranjería 2002*, Madrid, 2003, 538 p.
- Parant, A.,** «Le salut par l'immigration?», *Futuribles, analyse et prospective*, núm. 254, París, 2000a, p. 55-64.
- Parant, A.,** «Le vieillissement démographique. Antihazard et défaut de prospective», *Espace. Populations. Sociétés*, núm. 3, Universitat de Lilla, 2000b, p. 339-361.
- Prioux, F.,** «La conjonture démographique en France. L'évolution démographique récent», *Population*, núm. 4, París, 1998, p. 755-784.
- Reques Velasco, P. i Rodríguez, Rodríguez, V.,** *Atlas de la Población española. Análisis de base municipal*, Universitat de Cantàbria, C.S.I.C., Banc Santander, ESRI-Espanya, 1998.
- Rosselló, V. M.; Gozávez, V. et al.,** *Atlas escolar del País Valencià*, Universitat de València, Servei de Publicacions, 1997, 50 p.
- SOPEMI,** *Tendances des migrations internationales*, París, OCDE, 2001.
- Sullerot, E.,** «Prestations familiales et fécondité», *Population et avenir*, núm. 661, París, 2003, p. 14-15.
- Thumerelle, P.-J.,** «Ouverture», en *Démographie et aménagement du territoire. Actes du Xe Colloque national de démographie*, París, CUDEP-PUF, 1999, 473 p.
- Thumerelle, P.-J.,** «Vieillesse et longue vie», *Espace. Populations, Sociétés*, núm. 3, Universitat de Lilla, 2000, p. 363-378.
- Vinuesa Angulo, J.,** «Análisis geodemográfico y planeamiento urbanístico», *Estudios geográficos*, LVI, núm. 219, Madrid, CSIC, 1995, p. 147-168.